
❖

درآمدی بر
جامعه‌شناسی خانواده

❖

نعمت‌الله تقوی

انتشارات آیدین

سرشناسه	: تقوی، نعمت‌الله، ۱۳۲۱ -
عنوان و نام پدیدآور	: درآمدی بر جامعه‌شناسی خانواده/ نعمت‌الله تقوی، ویراستار ادبی: محمد ابراهیم‌پور نمین
مشخصات نشر	: تبریز: آیدین، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۳۲۷ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۵۸۷۱-۸۲-۱
وضعیت فهرست نویسی	: فیا
یادداشت	: واژه‌نامه.
موضوع	: خانواده‌ها -- جنبه‌های جامعه‌شناختی
موضوع	: Families -- Sociological aspects
موضوع	: زناشویی -- جنبه‌های اجتماعی
موضوع	: Marriage -- Social aspects
رده بندی کنگره	: HQ۷۴۳/ت۷د۴ ۱۳۹۷
رده بندی دیوید	: ۳۰۶/۸۵
شماره ثبت کتابخانه ملی	: ۵۳۸۵۲۶۹

کلیه حقوق قانونی و شرعی مندرج در این کتاب محفوظ است. تکثیر تماماً یا قسمتی از این اثر به صورت حروفچینی و چاپ مجدد، چاپ اینترنتی، انواع دیگر چاپ ممنوع است. نقل مطاب به صورت معمول در مقاله‌های تحقیقاتی با ذکر نام کامل ناشر کتاب آزاد است. متخلفان به موجب بند ۵ از ماده ۲ قانون حمایت از مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، تحت مجرای قانونی قرار می‌گیرند.

انتشارات آیدین

انتشارات آیدین

تبریز، خیابان شریعتی شمالی، نرسیده به سینما ۲۹، پلاک ۲۹

تلفن: ۳۵۵۵۳۲۵۹ - فاکس: ۳۵۵۳۰۵۲۳ - ۴۱

Email: Aydin.publication @ Gmail.com

دراآمدی بر جامعه‌شناسی خانواده

نعمت‌الله تقوی

* چاپ اول ۱۳۹۸ تبریز * شمارگان ۱۵۰۰ نسخه * قیمت ۵۰۰۰۰ تومان

* لیتوگرافی افرانگ * حروفچینی آذین کامپیوتر * چاپ و صحافی امین

۹۷۸-۶۰۰-۵۸۷۱-۸۲-۱

فهرست

۹	پیشگفتار
۱۵	مقدمه
۱۹	بخش نخست: خانواده
۲۱	فصل نخست: مفاهیم اساسی
۲۱	خانوار:
۲۳	خانواده:
۳۰	مقایسه مفاهیم خانوار و خانواده:
۳۱	کلان:
۳۷	فصل دوم: نظریه‌های تکوین و تحول خانواده
۳۷	درآمد:
۳۸	مفهوم نظریه:
۳۹	تکامل‌گرایی (نظریه تکاملی):
۴۳	اشاعه‌گرایی (مکتب تاریخی):
۴۶	کارکردگرایی (نظریه کارکردی):
۵۰	ساختارگرایی (نظریه ساختاری):
۵۳	فرهنگ‌گرایی (نظریه فرهنگی):
۵۵	فمینیسم:
۶۱	فصل سوم: نظام‌های خانوادگی
۶۱	تعریف مفاهیم:
۶۴	معیارهای طبقه‌بندی خانواده:
۶۶	بُعد خانوار:
۷۰	شیوه معیشت:
۷۴	اقتدار درون خانواده:

۸۰	ساختار خانواده:
۹۱	فصل چهارم: روابط خانوادگی
۹۱	خانواده سنتی و غیرسنتی:
۹۱	تعریف مفاهیم:
۹۹	ارتباط نسلی:
۱۰۹	فصل پنجم: کارکردهای خانواده
۱۰۹	مفهوم کارکرد:
۱۰۹	تغییر و تحول کارکردهای خانواده:
۱۱۱	کارکردهای خانواده در جامعه سنتی:
۱۱۸	کارکردهای خانواده در جامعه غیرسنتی:
۱۲۳	فصل ششم: دگرگونی و آینده خانواده
۱۲۳	مفهوم دگرگونی و تحول خانواده:
۱۲۴	نظریات پای تحول خانواده:
۱۲۶	دیدگاه‌های روش‌شناختی تحول خانواده:
۱۲۷	عوامل تحول خانواده:
۱۲۸	وجوه دگرگونی خانواده:
۱۳۲	آینده خانواده:
۱۳۷	بخش دوم: خویشاوندی
۱۴۲	فصل هفتم: خویشاوندی زیستی و خویشاوندی اجتماعی
۱۴۳	نقش و اهمیت خویشاوندی در جامعه:
۱۴۷	فصل هشتم: نظام‌های خویشاوندی
۱۴۷	واژه‌های خویشاوندی:
۱۵۲	تبار خانوادگی:
۱۵۷	اشکال خویشاوندی:
۱۶۹	فصل نهم: شبکه‌های خویشاوندی
۱۶۹	مفهوم و تعریف شبکه خویشاوندی:
۱۷۰	شبکه‌های خویشاوندی در جوامع ابتدایی:
۱۷۸	شبکه‌های خویشاوندی در جوامع عشایری:
۱۸۰	شبکه‌های خویشاوندی در جوامع روستایی:
۱۸۳	شبکه‌های خویشاوندی در جوامع شهری:
۱۸۵	بخش سوم: ازدواج و طلاق
۱۸۷	فصل دهم: مفهوم ازدواج
۱۸۷	تعریف ازدواج:
۱۹۴	اهداف و معیارهای همسرگزینی:
۲۰۱	فصل یازدهم: نظام‌های زناشویی
۲۰۱	درآمد:

۲۰۲	تعداد همسر:
۲۱۰	دایره همسرگزینی:
۲۲۱	مدت زناشویی:
۲۲۵	اشکال دیگری از زناشویی در جوامع مختلف:
۲۳۱	فصل دوازدهم: همسرگزینی و همسانگزینی
۲۳۱	شیوه‌های همسرگزینی:
۲۳۵	انگیزه‌های همسرگزینی:
۲۴۰	دایره همسرگزینی:
۲۴۲	همسان‌خواهی و همسان‌گزینی:
۲۴۷	فصل سیزدهم: ویژگی‌های جمعیتی و اجتماعی ازدواج
۲۴۷	در آ...
۲۴۷	سرعت ازدواج:
۲۴۸	عمومیت ازدواج:
۲۴۹	پیش‌رسی ازدواج:
۲۵۴	ازدواج مجدد:
۲۵۵	مشروعیت ازدواج:
۲۵۷	فصل چهاردهم: ازدواج در چهار معادله
۲۵۷	تحول ازدواج:
۲۵۸	اشکال نوین ازدواج:
۲۶۰	چالش‌های ازدواج:
۲۷۳	فصل پانزدهم: اختلافات خانوادگی و طلاق
۲۷۳	تعریف مفاهیم:
۲۷۵	نابسامانی خانواده و اختلافات خانوادگی:
۲۷۸	خشونت خانوادگی:
۲۸۶	طلاق:
۳۰۰	حضانت (سرپرستی) از کودکان:
۳۰۳	فهرست منابع
۳۰۳	الف. منابع فارسی:
۳۱۶	ب. منابع خارجی:
۳۱۷	واژه‌نامه

پیشگفتار

جامعه‌شناسی دانشی است که در حدود دو سده پیش توسط پیشگامانی نظیر سن‌سیمون و اگوست کنت بنیان‌گذاری شد. این دانش نخست در فرانسه، سپس در آلمان، انگلستان، ایتالیا و نهایتاً در آمریکا گسترش یافت و به‌عنوان دانشی جهانی، خود را وارد ادبیات و محافل علمی کرد. جامعه‌شناسی، پس از فراهم‌شدن زمینه‌ها و بسترهای علمی (مانند توسعه اقتصاد سیاسی، بسط و گسترش علم آمار، پیدایی نظریه تکاملی و...) و به دلیل ضرورت‌ها و نیازهای اجتماعی، اقتصادی، به‌وجود آمد و توسعه پیدا کرد.

در کشور ما ایران نیز دانش جامعه‌شناسی، نخست به‌عنوان آموزه‌های اجتماعی سیاسی (هنجاری و دستوری) و سپس به‌صورت علمی (اثباتی) از دهه دوم سده حاضر وارد مباحث دانشگاهی شد. در سال ۱۳۱۶ مطالبی به‌عنوان جامعه‌شناسی توسط احمد قاسمی نوشته شد که به معنای واقعی، جامعه‌شناسی نبود. در سال ۱۳۱۹ نخستین کسی که در رشته جامعه‌شناسی به اخذ مدرک دکترای موفق شد و تدریس این رشته را در دانشگاه تهران آغاز کرد، استاد دکتر غلامحسین صدیقی بود.

در سال‌های پسین، اساتیدی همچون دکتر یحیی مهدوی، دکتر امیرحسین آریان‌پور، دکتر جمشید بهنام و دکتر علی‌اکبر ترابی در این رشته به اخذ مدرک موفق شده و به تدریس و تحقیق در حوزه جامعه‌شناسی دست زدند. در ابتدای امر، به دلیل دانش آموختگی استادان نخستین جامعه‌شناسی از کشور فرانسه، آثار جامعه‌شناسی ایران رنگ‌وبوی فرانسوی داشت و افکار و اندیشه‌های جامعه‌شناسان فرانسوی وارد کشور می‌شد؛ اما بعدها، به دلیل بازشدن پای دانشجویان ایرانی به کشورهایی نظیر انگلستان، آلمان و آمریکا، نسبت به ترجمه و نشر آثار و افکار جامعه‌شناسان این کشورها نیز در ایران اقدام شد.

با گسترش تدریس و تحقیق در حوزه جامعه‌شناسی و تخصصی‌شدن هرچه بیشتر این رشته، دانش‌های اجتماعی، مباحثی نظیر جامعه‌شناسی خانواده، جامعه‌شناسی شهر، جامعه‌شناسی روستایی، آسیب‌شناسی اجتماعی، روان‌شناسی اجتماعی و مانند این‌ها، با جامعه‌شناسی ایران شد.

در مورد جامعه‌شناسی خانواده، دکتر جمشید بهنام برای نخستین بار در سال‌های پسین دهه سی شمسی، موضوع خانواده را در کتاب‌های خود، مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی ایران (مشترک با دکتر شاپور راسخ) و جمعیت‌شناسی عمومی مطرح کرد. اگرچه مباحث مربوط به خانواده و ازدواج قدمتی به قدمت جامعه بشری داشته و در سال‌های پس از ورود اسلام به ایران کتاب‌های زیادی مانند سیاست‌نامه خواجه نظام‌الملک، کیمیای سعادت غزالی، اخلاق ناصری خواجه نصیرالدین، حلیه‌المتقین مجلسی و... به طرح مباحثی در مورد خانواده و ازدواج پرداخته‌اند، اما طرح مسائل خانواده به شیوه علمی و اثباتی از دهه چهل شمسی در کشور ما شروع شده است.

در سال‌های پیش از انقلاب اسلامی، آثار چندی درباره خانواده و ازدواج، چه به صورت کتاب، مقاله یا آثار پژوهشی و پایان‌نامه، نوشته شده بود، اما کتابی که به صورت منسجم و منظم، سرفصل‌های درس «جامعه‌شناسی خانواده» را تحت پوشش قرار دهد و دانشجویان را در این زمینه راهنما و راهگشا باشد، نوشته نشده بود. تنها کتاب چاپ‌شده در این دوره، کتاب جامعه‌شناسی خانواده و ازدواج اثر آندره میشل بود که توسط خانم فرنگیس اردلان به فارسی ترجمه شده بود اما مطالب آن با خانواده ایرانی و کشورهای مشابه پیوند زیادی نداشت.

در سال‌های پس از انقلاب، طی بازبینی دروس رشته جامعه‌شناسی برای دوره‌های کارشناسی، به دلیل اهمیتی که موضوع خانواده و ازدواج و مسائل مربوط به آن در جامعه داشته و دارد، در میان دروس کارشناسی علوم اجتماعی (به‌ویژه گرایش پژوهشگری اجتماعی)، سه درس جمعاً به ارزش هشت واحد («جامعه‌شناسی خانواده»، «نظام‌های خویشاوندی» و «خانواده در اسلام و ایران») گنجانده شد، اما متأسفانه در بازبینی دیگری که در سال ۱۳۶۶ به‌عمل آمد، این هشت واحد به دو واحد تقلیل داده شد. به‌نظر می‌رسد با توجه به اهمیتی که مسائل خانواده، خویشاوندی و ازدواج در جامعه به‌طور کلی و از منظر اسلام به‌صورت ویژه دارند، دو واحد درس برای این منظور به‌هیچ‌وجه کافی نیست. بنابراین نمی‌کند. این در حالی است که باید توجه داشت جامعه‌شناسی خانواده در گرایش‌های دیگر علوم اجتماعی به‌صورت درس تخصصی وارد نشده است.

یادآوری این نکته لازم است که بر کنار از حوزه درس جامعه‌شناسی خانواده، مباحث مربوط به خانواده و ازدواج با گستردگی زیادی که دارند، به‌صورت تخصصی در حوزه‌های مختلف مورد توجه قرار داشته و مطالعات و تحقیقات وسیع و گسترده‌ای درباره آن‌ها به‌عمل آمده است. به‌عنوان مثال، آسیب‌شناسی خانواده و ازدواج از حوزه‌هایی است که آثار اسنادی و میدانی قابل‌توجهی در قلمرو آن پدید آمده است. شاهد مدعا، کتاب ارزشمندی است که در حدود بیش از صد صفحه با عنوان کتاب‌شناسی آسیب‌های اجتماعی: جلد اول طلاق در رابطه با منابع مربوط به طلاق در سال ۱۳۸۲ به‌چاپ رسیده است.

در خصوص کتاب درسی جامعه‌شناسی خانواده، در سال‌های پس از انقلاب، دو جلد کتاب تألیفی منتشر و در دانشگاه‌های کشور تدریس شده است: جلد نخست تحت عنوان مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده توسط استاد محترم آقای دکتر باقر ساروخانی (در سال ۱۳۷۰) نگاشته شده و جلد دوم توسط نگارنده تحت عنوان جامعه‌شناسی خانواده (در سال ۱۳۷۴) نوشته شده است که هر دو مکرراً به تجدید چاپ رسیده‌اند. از زمان تألیف هر دو کتاب بیش از دو دهه سپری شده بدون اینکه تجدیدنظر کلی در مطالب آن‌ها به‌عمل آمده باشد.

در این فاصله، کتاب‌های دیگری نیز تحت عنوان جامعه‌شناسی خانواده تألیف شده که از میان آن‌ها به‌عنوان نمونه به این موارد می‌توان اشاره کرد: جامعه‌شناسی خانواده: با تأکید بر نقش، ساختار و کارکرد خانواده در دوران معاصر تألیف دکتر شهلا اعزازی (۱۳۷۶)، جامعه‌شناسی خانواده نوشته دکتر مرتضی منادی (۱۳۸۵)، جامعه‌شناسی خانواده ایرانی اثر دکتر تقی آزاد ارمکی (۱۳۸۶) و جامعه‌شناسی خانواده تألیف علی باقی نصرآبادی (۱۳۸۷). در رابطه با کتاب‌های تألیفی یا ترجمه‌ای مربوط به جامعه‌شناسی خانواده در ایران، مطالب زیر را می‌توان عنوان کرد:

بدون هرگونه اغراق و مبالغه، همه آثار منتشرشده، چه کل اثر در حوزه جامعه‌شناسی خانواده باشد یا بخشی از آن به این موضوع ارتباط داشته باشد، سعی شده موضوع با دید علمی بررسی شود و در نتیجه همه این آثار سودمند بوده و بر غنای مباحث خانواده افزوده‌اند.

برخی از این آثار، به‌دلیل مؤلفان محترم داشته‌اند، سرفصل‌های درس جامعه‌شناسی خانواده را بر اساس مصوبه ستاد انقلاب فرهنگی و یا مطابق آخرین سرفصل‌های محافل علمی، به‌طوری‌که تحت پوشش قرار نمی‌دهند. این امر زمانی بیشتر به چشم می‌خورد که مؤلف محترم آگاهانه موضوع یا موضوع‌هایی را اولویت داده باشد.

مشکل دیگری که در برخی از این آثار، و حتی در حوزه‌های دیگر جامعه‌شناسی دیده می‌شود، این است که علوم اجتماعی بومی‌سازی نشده و در سراسر این آثار، بیش از آنکه به مسائل خانواده، خویشاوندی و ازدواج در داخل کشور عنایت شود، مثال‌ها و شواهد از کشورها و جوامع خارجی است. در نتیجه دانشجوی ایرانی به‌جای اینکه با مسائل و مشکلات خانواده در محله‌هایی مانند خانی‌آباد تهران، گجیل قاپوسی تبریز یا جعفرآباد کرمانشاه آشنا شود، مسائل مربوط به هارلم نیویورک، پیکادلی لندن و یا خیابان‌های پاریس و رم را می‌خواند. این امر در مورد مسائل نوپا و نوپیدایی که در رابطه با خانواده و ازدواج، امروزه در سطح جهان مطرح شده و به‌نحوی تدریجی و خزنده به کشور ما نیز وارد می‌شود، بسیار گویاتر است، مانند سست شدن روابط خانوادگی سنتی و پیدایی روابط جدید، پیدایش شکاف نسل‌ها، طرح

ازدواج‌های همباشی که در ایران به نام ازدواج سفید شناخته شده، افزایش تدریجی خانواده‌های تک‌والدی، افزایش اعتیاد در خانواده، مسئله جوانان، مسئله سالخوردگان و ده‌ها مسئله دیگر نظیر این‌ها.

مطلب مهمی که باید در کتاب‌های مربوط به خانواده و ازدواج مدنظر باشد، توجه به مسائل و فرایندهای جدیدی است که چه در سطح جهانی و چه در سطح کشور ما، که نمی‌تواند به مثابه جزیره‌ای جدا از جوامع دیگر باشد، مطرح شده و می‌شوند؛ چرا که بی‌توجهی به آن‌ها و طرح نشدن و بررسی نکردن این مسائل، نمی‌تواند به حل یا کاهش آن‌ها منجر شود.

نکته دیگری که در مورد کتاب درسی یا درسنامه^۱ جامعه‌شناسی خانواده برای دانشجویان ایرانی به آن می‌پردازیم، سطح کارشناسی مطرح است، آن است که کتاب درسی باید به صورتی ساده و قابل فهم برای این دانشجویان نگاشته شود و از تعقیدات لفظی و مباحث نظری پیچیده به دور باشد. به نوشته کتاب ارجدار خانواده در قرن بیست و یکم، مانند گیدنز باید نوشت که «برخلاف بدبینانی چون فوکو که اصرار خاصی بر تألیف متون دشوار و غامض دارند، گیدنز تلاش کرد تا جامعه‌شناسی را به زبان ساده و قابل فهم برای همگان درآورد» (لیبی، ۱۳۹۳: ۴۸). باید دانست که بیان مطالب علمی نظری و پژوهشی به زبان ساده گونه‌ای توانمند است و است که برای هر مؤلف و مترجمی از ضروریات محسوب می‌شود.

با توجه به این موارد و موارد دیگری از این دست بود که نگاشته ضرورت بازبینی و تجدیدنظر اساسی در کتاب جامعه‌شناسی خانواده را از سال‌ها پیش احساس کرده بود و به همین جهت مدت‌ها روی آن مطالعه کرده و اینک، در حد توان بی‌بضاعتش، کتاب حاضر را آماده چاپ کرده است. در اینجا بر خود فرض می‌دانم از استادانی که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم از مراتب فضل و کمالشان بهره برده‌ام سپاس قلبی خود را ابراز نمایم، چرا که بی‌هیچ اغراقی، اگر راه ناهموار علمی را برای دانشجویانی مثل من و دیگران، هموار نمی‌کردند، امروز هیچ اثری امکان‌پذیر نبود. بدیهی است که اگر نکته قابل استفاده‌ای در سرتاسر کتاب حاضر یافت شود، نتیجه فضل و مرتبت

استادان بزرگوار بوده و هر کاستی و قصوری که در آن به چشم می‌خورد، از کم‌دانشی بنده است. نیز از همه دانشورانی که اصطلاحات و برابرنهاده‌های فارسی ایشان در این کتاب به کار گرفته شده، و همچنین از همه مؤلفان و مترجمان منابع، مأخذ و مراجع صمیمانه سپاسگزارم.

از همکار محترم خانم دکتر فتانه حاجیلو، عضو هیئت علمی مؤسسه تحقیقات اجتماعی دانشگاه تبریز که اثر حاضر را به دقت و موشکافانه مطالعه فرموده و تذکراتی را در جهت اصلاح و بهبود مطالب آن بیان داشته‌اند، صمیمانه سپاسگزار هستم. از استادان بزرگوار، پژوهشگران ارجمند و دانشجویان تیزبینی که کتاب حاضر را مطالعه می‌فرمایند، تقاضا دارم از تذکار کاستی‌ها و راهنمایی و ارشاد خود، بنده را بی‌نصیب گذارند.

نعمت‌الله تقوی

تبریز - ۱۳۹۷